DOI 10.47315/archives2020.323.040

УДК 791.229.2:001]:930.253

Людмила Касян

провідна наукова співробітниця

сектору публікації документів,

Центральний державний

кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0400-7245>

НАУКОВА КІНОДОКУМЕНТАЛІСТИКА В ЗІБРАННІ ЦДКФФА УКРАЇНИ ІМЕНІ Г. С. ПШЕНИЧНОГО: ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Анотація. Останнім часом спостерігається постійне зростання інтересу фахівців різних галузей до аудіовізуальних документів та архівних колекцій, оскільки вони є важливими сховищами семантико-образної інформації, а залучення їх до комплексних досліджень дозволяє об'єктивніше простежити історичну специфіку явищ і процесів. **Мета дослідження** – проаналізувати жанровий спектр, тематику, змістове наповнення та інформаційний потенціал аудіовізуальних документів ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, присвячених розвитку науки та наукового кіно ХХ ст. **Методи дослідження.** Підґрунтям дослідження є теоретичні розробки та концепції зарубіжних і вітчизняних науковців у галузі архівознавства, кінознавства, джерелознавства. Робота проведена із використанням загальнонаукових методів аналізу і синтезу на підставі принципів історизму та об'єктивності. При висвітленні теми також були застосовані методи джерелознавчої критики, хронологічний, системний, типологічний аналіз, структурно-функціональний. **Наукова новизна.** Проблеми використання аудіовізуальних документів як історичних джерел сьогодні все частіше перебувають у центрі вітчизняного і зарубіжного наукового дискурсу. Аудіовізуальні документи ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного з історії розвитку науки та наукового кіно ХХ ст. не були предметом окремого дослідження; у статті вперше систематизовано інформацію та проаналізовано склад колекції кінодокументів із цієї теми. **Перспективи подальших досліджень.** Детальне вивчення окремих аудіовізуальних документів та тематичних груп документів із зібрання ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, співставлення їх з іншими архівними документами сприятимуть більш повному і глибокому осмисленню різних явищ і процесів. **Висновки.** ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного зберігає значний за обсягом і видами, різножанровий документний масив «наукового кіно», котрий може бути ґрунтовною базою для вивчення історії науки і техніки ХХ ст., а також цінним інформаційним ресурсом для дослідження розвитку науково-виробничого і науково-популярного кіно в Україні та репрезентації наукової тематики у візуальному просторі.

Ключові слова: ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного; документальне кіно; наукове кіно; аудіовізуальні документи; кіноколекція; інформаційний ресурс.

© Л. Касян, 2020

Виникнувши в останні десятиріччя XIX ст. як продукт технічного прогресу, кінематограф сам став його уособленням. У XX ст. кіно – найпопулярніший і наймасовіший вид мистецтва, потужний засіб масової комунікації та канал формування історичної пам'яті¹. Кінодокументи є своєрідними сховищами семантико-образної інформації і мають беззаперечну цінність серед джерел, які зафіксували різноманіття соціально-культурного життя суспільства, напрями науково-творчого пошуку й технічних досягнень XX ст.

Проблеми використання аудіовізуальних документів як історичних джерел упродовж останніх десятиліть все частіше перебувають у центрі вітчизняного і зарубіжного наукового дискурсу. Насамперед варто назвати праці В. Магідова², Л. Кобелькової³, Г. Сексенбаєвої⁴, Л. Мазур⁵, Л. Ковальської⁶.

Особливості архівних аудіовізуальних колекцій, інформаційний та джерельний потенціал окремих документних комплексів із зібрання ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного висвітлювалися у розвідках Т. Ємельянової⁷ та Л. Касян⁸.

¹ Коник А. Історична пам'ять як комунікативний концепт // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2012. Вип. 33. С. 112–116; Касян Л. Г. Аудіовізуальні документи у процесі формування історичної пам'яті // Архіви України. 2018. № 5–6. С. 91–99.

² Магідов В. М. Кинофотофонодокументы как исторический // Отечественная история. 1992. № 5. С. 104–116; Его же. Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания. Москва: РГГУ, 2005. 394 с.

³ Кобелькова Л. А. К вопросу об анализе информационного потенциала аудиовизуальных документов // Вестник архивиста. 1998. № 2. С. 74–79.

⁴ Сексенбаева Г. А. Кинофотофонодокументы как исторический источник : учеб. пособие. Алматы, 2011. 232 с.

⁵ Мазур Л. Н. Визуализация истории: новый поворот в развитии исторического познания // Quaestio Rossica. 2015. № 3. С. 160–178. URL: <http://elar.urfu.ru> (дата звернення: 20.01.2020).

⁶ Ковальська Л. А. Кіноджерельний масив як аудіовізуальне свідчення партизансько-підпільної боротьби 1941–1945 рр. // Історичні записки. 2012. № 33. С. 97–100; Її ж. Специфіка аналізу теледокументалістики як джерела з історії Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни // Історичні і політологічні дослідження. 2013. № 1(51). С. 40–45.

⁷ Ємельянова Т. О. Українське документальне кіно другої половини 1960-х – середини 1980-х років (архівознавчо-джерелознавчий аспект) // Архіви України. 2015. № 1. С. 192–201; Її ж. Формування архівних аудіовізуальних колекцій: новітні тенденції та виклики розвитку // Там само. 2019. № 3. С. 100–112.

⁸ Касян Л. Г. Аудіовізуальні документи як джерело вивчення історії українського театру XX століття // Архіви України. 2014. № 3. С. 158–169; Її ж. Джерельний потенціал аудіовізуальних документів у дослідженні культурно-громадської та літературної діяльності П. Г. Тичини // Сіверянський літопис. 2016. № 1. С. 115–121; Її ж. Фонодокументи з історії українського та зарубіжного театрального мистецтва в архівній колекції ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного // Архіви України. 2019. № 1. С. 150–162.

Водночас слід зазначити, що на сьогодні наявна незначна кількість праць, які стосуються окремих, передусім мистецтвознавчих та кінознавчих аспектів українського наукового кіно. Автори досліджують еволюцію жанрів, художньо-композиційну специфіку окремих кінострічок, історію розвитку науково-документального кінематографа⁹.

Аудіовізуальні документи ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, присвячені розвитку науки та наукового кіно ХХ ст., досі не були предметом окремого самостійного дослідження; склад архівної кіноколекції з окресленої теми представлено вперше.

Мета статті – проаналізувати жанровий спектр, тематику, змістове наповнення та інформаційний потенціал аудіовізуальних документів ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного, присвячених розвитку науки та наукового кіно ХХ ст.

Підґрунтям дослідження є теоретичні розробки і концепції зарубіжних та вітчизняних науковців у галузі архівознавства, кінознавства, джерелознавства. Робота проведена з використанням загальнонаукових методів аналізу і синтезу на підставі принципів історизму та об'єктивності. При висвітленні теми також були застосовані методи джерелознавчої критики, хронологічний, системний, типологічного аналізу, структурно-функціональний.

Актуальність цієї розвідки зумовлена зростаючим інтересом фахівців різних галузей, журналістів, митців, широких кіл громадськості до аудіовізуальних документів загалом та архівних колекцій аудіовізуальних документів зокрема. Залучення їх до комплексних досліджень дозволяє об'єктивніше відслідкувати історичну специфіку явищ і процесів, які неможливо виявити в повній мірі, звертаючись лише до документів зі звичними паперовими носіями.

Від перших років свого існування кіномистецтво розвивається у 2-х напрямках: ігрове та неігрове кіно. Тематику для останнього стають цікаві події, культурні, наукові факти і явища, реальне життя відомих осіб. На позначення цього різновиду в 1920-х роках британський сценарист, кінорежисер, кінопродюсер, засновник «школи англійського документального кіно» Дж. Грірсон запропонував термін «документальний» («documentary»), окреслюючи його як «творчу розробку дійсності» («the creative treatment of actuality»)¹⁰.

Документальне кіно заявило про себе подієвою хронікою, видовими зйомками незвичайних ландшафтів, фільмами-подорожами до

⁹ Карєва І. О. Людина науки на екрані. Київ, 1986. 97 с.; Венгринович О. Б. «Наукове кіно» як особлива галузь екранного мистецтва // Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство. 2015. Вип. 32. С. 21–26.

¹⁰ Eitzen D. When is a Documentary?: Documentary as a Mode of Reception // Cinema Journal. 1995. Vol. 35. № 1 (Autumn). P. 82. URL: <http://www.semanticscholar.org> (дата звернення: 12.01.2020).

далеких країв, зйомками, пов'язаними з діяльністю науковців, які шукали нові засоби досліджень. Спостереження і фіксація різних явищ та процесів проводилися за допомогою кінокамери (використовувалася сповільнена, прискорена зйомка за допомогою мікроскопа). Деякі з цих власне наукових фільмів вийшли за межі лабораторій на широкий екран сінематографа й мали великий успіх у глядача. Це ще більше утвердило позиції кіно як одного із потужних засобів поширення знань та популяризації науки. Великі кіностудії створили відділи наукового кіно, залучаючи до роботи вчених-ентузіастів сінематографа. Так, науковий відділ кінокомпанії «Пате» (*фр.* Pathé) очолив доктор Ж. Командон (Франція) (одним із перших в 1900-х роках здійснив зйомку за допомогою мікроскопа і показав боротьбу червоних кров'яних кульок із бактеріями туберкульозу), а науковий відділ на кінофабриці Акціонерного товариства «Ханжонков і К^о» – мікробіолог В. Лебедев, автор фільму «Інфузорія» («Життя в краплі води», 1912 р.). Поряд із науковим (науково-дослідним) кіно з'являється навчальне та науково-популярне, покликане зрозуміло і цікаво розповісти про досягнення науки і техніки, показати приховані від звичного погляду процеси в житті рослин і тварин, дію фізичних законів, принципи роботи нових механізмів, наглядно і переконливо проілюструвати наукові теорії («Теорія відносності Ейнштейна» М. Флейшера, 1923 р.; «Механіка головного мозку» В. Пудовкіна, 1926 р.). Йде інтенсивний режисерський і операторський пошук, наприклад, застосовується прийом анімаційного (графічного і об'ємного) моделювання об'єктів, за якими неможливо здійснити пряме спостереження («Електричний телеграф», В. Старевича і М. Бакліна, 1911 р.). Вітчизняний кінознавець С. Безклубенко, аналізуючи види і жанри кіно, зазначає: «Наукове кіно історично й логічно є своєрідним продовженням і різновидом документального»¹¹.

Зародження українського документального кінематографа пов'язане з хронікальними зйомками А. Федецького (1896 р.), М. Козловського, І. Гуцана і К. Стефана (1907 р.)¹². Важливим кроком у розвитку національного кіновиробництва, на думку дослідників¹³, стала діяльність

¹¹ Безклубенко С. Д. Як робиться фільм (Види і жанри) // Питання культурології: зб. наук. праць. Київ: КНУКіМ. 2007. Вип. 23. С. 160.

¹² Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896–1995 / пер. із фр. С. Довганюк; ред., передм. В. Войтенко. Київ: KINO-КОЛО, 2005. С. 9.

¹³ Брюховецька Л. І. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ: спроба реконструкції. Кінематографічні студії. Вип. 8. Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2018. 570 с.; Госейко Л. Зазнач. твір. С. 21–58; Наумова Л. Умови виникнення українського національного кінематографа і діяльність ВУФКУ // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. 2014. Вип. 15. С. 152–160; Росляк Р. В. Тематичне планування в українській кінематографії доби ВУФКУ // Там само. 2014. Вип. 15. С. 167–172.

створеного у березні 1922 р. на базі Всеукраїнського кінокомітету Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ), яке координувало кінопрокат та кінопромисловість, об'єднало різні кіноательє, кіностудії, яких лише у Києві, починаючи з 1906 р., існувала значна кількість¹⁴. Упродовж перших 3-х років існування ВУФКУ на його студіях знято близько 165-ти неігрових фільмів (науково-популярних, навчальних, культурфільмів)¹⁵, а ВУФКУ, як зазначає Л. Госейко, «стає другою за потужністю державною кінофірмою в СРСР після “Совкино”»¹⁶. Л. Наумова, аналізуючи умови розвитку українського національного кінематографа у 20-х роках ХХ ст., підкреслює значення ВУФКУ в цьому процесі: «Фактично з 1922-го по 1927 рік діяльність ВУФКУ була порівняно незалежною від радянського керівництва і спрямованою на розвиток та піднесення українського національного кінематографа»¹⁷.

1931 р. на Київській кіностудії тресту «Українафільм», що постав замість реорганізованого 1930 р. ВУФКУ, створено відділ «Техфільм», який спеціалізувався на документальних навчальних та науково-популярних фільмах. Тут працювали режисери А. Вінницький (режисер стрічок «Життя метелика», «Сухумський розплідник мавп», «Людина і мавпа», «Мураха-амазонка») та І. Лозієв (режисер стрічок «По Туркменії й Бухарі», «До Хан-Тенгри», «Тянь-Шань»). 1941 р. «Техфільм» став самостійною студією¹⁸. Під час Другої світової війни і в перші повоєнні роки студія «Техфільм» випускала переважно інструктивні, навчальні, техніко-пропагандистські стрічки. Розширення жанрового та тематичного діапазону відбулося на початку 1950-х років, зростає кількість власне науково-популярних фільмів. 1954 р. студія «Техфільм» перетворилася на Київську кіностудію науково-популярних фільмів – «Київнаукфільм».

«Укркінохроніка» та «Київнаукфільм» понад пів століття були головними фондоутворювачами ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. В архівному зібранні відклалися кращі роботи митців цих студій. Кіноколекція ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного містить досить різножанровий і різноматематичний масив документів, що відображають події та явища в різних галузях науки і техніки. Найбільш ранніми кінодокументами, дотичними до історії науки, є сюжети з кіножурна-

¹⁴ Овсіюк О. Картографія і хронологія столичного сінематографа: київське кіно першої половини ХХ ст. // Україна Модерна. 2017. URL: <http://uamoderna.com/md/ovsiuk-cinema> (дата звернення: 12.03.2020).

¹⁵ Основні напрямки діяльності ВУФКУ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 12.03.2020).

¹⁶ Госейко Л. Зазнач. твір. С. 21.

¹⁷ Наумова Л. Зазнач. твір. С. 158.

¹⁸ Загданський Є. П. Київська кіностудія науково-популярних фільмів // Українська радянська енциклопедія. 1980. 2-ге вид: (в 12-ти т.) Т. 5: Кантата–Кулики. С. 125.

лів «Кінотиждень ВУФКУ» та «Кіножурнал» Одеської кінофабрики ВУФКУ другої половини 1920-х років. Зокрема, сюжет «Наукова експедиція»¹⁹ («Кінотиждень ВУФКУ», [№ 46/89], 1928 р.), в якому зафіксовано роботу наукової експедиції Л. Кулика з дослідження місця падіння Тунгуського метеориту та сюжет «Новий навчальний фільм»²⁰ з цього ж кіножурналу, що фактично є кадрами науково-популярного фільму ВУФКУ «Конча-Заспа» (сюжети показують роботу співробітників науково-дослідної станції державного рибного заповідника «Конча-Заспа»). Випуски «Кіножурналу» за 1929 р. містять сюжети «Ювілей академіка П. А. Тутковського»²¹ (№ 28/123), «Перша сесія ВУАН»²² (№ 67/162), «Похорон президента ВУАН»²³ (Д. Заболотного, № 70/165). Кінокадри цих сюжетів відтворюють виступи, доносять до нас зоровий образ академіків ВУАН П. Тутковського, М. Грушевського, К. Симінського, О. Корчака-Чепурківського, О. Палладіна, віце-президента ВУАН К. Воблого, професорів В. Різниченка, О. Мельникова, поетів М. Вороного, П. Тичини, сумнозвісного критика й редактора газети «Пролетарська правда» С. Щупака, наркома освіти, академіка ВУАН М. Скрипника.

1938 р. «Укркінохроніка» почала випускати кіножурнал «Радянська Україна» (з перервою в 2 роки, 1941–1942). У кіножурналі № 83 від 20 жовтня 1939 р. показано випробовування труб у лабораторії механічних досліджень Науково-дослідного трубного інституту в Дніпропетровську – сюжет «Замовлення Палацу Рад»²⁴. 1944 р. вийшов спецвипуск²⁵ «Радянської України» (№ 34-35), присвячений 25-річчю Академії наук УРСР. Перед глядачем постає ряд динамічних мікропортретів українських учених під час роботи, включено синхронні записи виступів. Показано Президента АН УРСР академіка О. Богомольця за проведенням дослідів в Інституті експериментальної біології і патології, віце-президент АН УРСР Б. Чернишова, директора Інституту геології академіка М. Луговцова, академіка Є. Патона, академіка О. Палладіна, професора-офтальмолога В. Філатова, генетика-селекціонера М. Гришка, директора Інституту фольклористики та етнографії академіка М. Рильського. 25-річчю Академії наук УРСР присвячений також кіносюжет²⁶ 1944 р. Центральної студії документальних фільмів СРСР, який має подібне змістове наповнення.

¹⁹ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. (Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного). Од. обл. 3055.

²⁰ Там само. Од. обл. 3055.

²¹ Там само. Од. обл. 1404.

²² Там само. Од. обл. 1438.

²³ Там само. Од. обл. 1440.

²⁴ Там само. Од. обл. 95.

²⁵ Там само. Од. обл. 179.

²⁶ Там само. Од. обл. 2598.

Друга половина ХХ ст. проходить під гаслом науково-технічного поступу, і презентація досягнень у різних галузях науки і техніки стає обов'язковою складовою репрезентації державної політики загалом. Екранна кіноперіодика стає ефективним засобом інформування суспільства про розвиток науки, пропаганди науково-технічних звершень. Окрім «Радянської України», з 1952 р. виходять кіножурнали «Молодь України», «Піонерія», з 1960-х років – «Україна сьогодні», 1970-х – «Людина і прогрес». Майже кожен їх випуск містить сюжети, присвячені висвітленню широкого спектра наукових досліджень, нових технологій, успіхів учених. З 1960-х років студія «Київнаукфільм» випускає «Новини сільського господарства», «Сільське господарство України», які розповідають про здобутки у сільському господарстві та науках, із ним пов'язаних. Паралельно із кіножурналами кіностудії знімають окремі кіносюжети та випускають збірники кіносюжетів, із розвитком телебачення з'являються телесюжети. В архівній колекції зберігаються кіносюжети студій «Укркінохроніка», «Київнаукфільм», кінокорпункту ВПДНГ УРСР, телесюжети Республіканської, Київської та Харківської студій телебачення.

«Наукові» сюжети за змістовим наповненням можна згрупувати за 4-ма тематичними напрямками: 1) сюжети, присвячені окремим науковим, науково-організаційним заходам та подіям (наприклад, сесії Академії наук УРСР та виборам нових членів Президії АН УРСР²⁷ («Радянська Україна», № 7, лютий 1945 р.); сесії АН УРСР із питань мовознавства²⁸ («Радянська Україна», № 74, грудень 1950 р.); відкриттю філії Академії наук УРСР у Львові²⁹ («Радянська Україна», № 24, квітень 1951 р.); проведенню в Києві ІХ Міжнародного конгресу геронтологів³⁰ («Радянська Україна», № 28, липень 1972 р.); 2) сюжети, що розповідають про наукові дослідження та впровадження їх результатів у виробництво (наприклад, випробування нового сорту чавуну для колінчастих валів двигунів пароплавів у лабораторії Київського науково-дослідного інституту чорної металургії³¹ («Радянська Україна» № 76, грудень 1951 р.); досліді зі створення нового стимулятора росту рослин – гібереліна в лабораторії Київського науково-дослідного інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного АН УРСР³² («Новини сільського господарства України» № 1/10, 1962 р.); випробування установки електронно-променевого зварювання в лабораторії

²⁷ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 207.

²⁸ Там само. Од. обл. 755.

²⁹ Там само. Од. обл. 790.

³⁰ Там само. Од. обл. 5064.

³¹ Там само. Од. обл. 842.

³² Там само. Од. обл. 4360.

Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР³³ («Радянська Україна», № 23, травень 1963 р.); застосування квантового офтальмокоагулятора під час операції в Українському інституті очних хвороб і тканинної терапії ім. академіка В. П. Філатова³⁴ («Радянська Україна», № 6, лютий 1966 р.); упровадження нового методу щеплення дерев взимку, розробленого співробітниками Мліївської дослідної станції садівництва ім. Л. П. Симиренка³⁵ («Сільське господарство України», № 12, 1976 р.); 3) сюжети про діяльність наукових установ, відділів, лабораторій (наприклад, Всесоюзний науково-дослідний інститут гібридизації та акліматизації тварин «Асканія-Нова» ім. академіка М. Ф. Іванова³⁶ («Радянська Україна», № 55, жовтень 1945 р.); Всесоюзний науково-дослідний інститут виноградарства і виноробства «Магарач»³⁷ («Радянська Україна», № 61, грудень 1958 р.); Київський науково-дослідний інститут нейрохірургії³⁸ (кіносюжет «Укркінохроніка», 1974 р.); 4) сюжети про роботу окремих учених (наприклад, «75 років з дня народження В. П. Філатова»³⁹ («Радянська Україна», № 56, вересень 1950 р.); «Професор М. М. Амосов»⁴⁰ (кіносюжет, «Укркінохроніка», 1966 р.); «Директор Київського науково-дослідного інституту нейрохірургії А. П. Ромоданов»⁴¹ («Радянська Україна», № 25, жовтень 1966 р.).

У кожному з вказаних вище тематичних напрямів кіносюжети можна диференціювати ще й за такими критеріями: галузі науки й виробництва, за хронологією, географічно-регіональним принципом тощо. Поряд із цим у всіх кіносюжетах різної тематики 1920–1990-х років спостерігається ряд спільних ознак в організації екранного матеріалу на візуальному і вербальному рівнях: оприявлення факту здійснюється за допомогою репортажної зйомки, завжди візуалізуються дії, процеси (досліди, випробування, виступи, операції тощо), у більшості випадків при зйомці використовується прийом послідовної деталізації об'єкта, монтаж робиться «за принципом воронки» в прямому чи зворотному напрямку (загальний вид наукової установи, лабораторії, дослідного цеху, ділянки; науково-дослідні процеси; обладнання; деталі обладнання; результат, «продукт»); часто присутні синхронні записи пояснень чи коментарів виконавців. Закадровий дикторський текст, який може бути окремим об'єктом дослідження, окрім констатації факту, що збі-

³³ Там само. Од. обл. 2676.

³⁴ Там само. Од. обл. 3555.

³⁵ Там само. Од. обл. 7006.

³⁶ Там само. Од. обл. 254.

³⁷ Там само. Од. обл. 1800.

³⁸ Там само. Од. обл. 5852.

³⁹ Там само. Од. обл. 737.

⁴⁰ Там само. Од. обл. 3719.

⁴¹ Там само. Од. обл. 3574.

гається з картинкою, містить його трактування, емоційне забарвлення, інколи – додаткові невізуалізовані деталі екранізованої події.

Аудіовізуальні документи, які містять інформаційно-описову кіноперіодику, мають значний джерельний потенціал для дослідження наукового життя минулого століття, оскільки вони виникають в один часовий проміжок із тими чи іншими науковими явищами; у кіно-, телесюжетах фіксуються місце події, науково-технічне оснащення, образи науковців на момент винаходу – момент зйомки.

Інформаційний кіно-, телепростір ХХ ст., пов'язаний з науковим життям, формувала не лише кіноперіодика, а й кінотелепубліцистика, яка продовжувала розвиватися у напрямі навчального, науково-виробничого та науково-популярного кіно⁴².

Навчальне кіно своєю появою покликане сприяти кращому і швидшому засвоєнню того чи іншого предмета чи теми вивчення. У зібранні ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного зберігаються навчальні стрічки, призначені як для середніх навчальних закладів, зняті на замовлення Міністерства освіти УРСР (наприклад, «Роман А. Головка «Бур'ян»»⁴³ («Київнаукфільм», 1971 р., режисер С. Лосєв), «Роман Панааса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»»⁴⁴ («Київнаукфільм», 1974 р., режисер В. Кравчук), «Культура Індії в середні віки»⁴⁵ («Київнаукфільм», 1974 р., режисер А. Серебренников), так і інших міністерств та відомств для навчання і підвищення кваліфікації працівників. Такі стрічки містять детальний опис технологічного процесу, відеоінструкції з використання, експлуатації. Так, наприклад, на замовлення Головного управління кінофікації і кінопрокату Міністерства культури СРСР знято навчально-інструктивний фільм «Бережіть фільмокопії»⁴⁶ («Київнаукфільм», 1957 р., режисер І. Ман), Міністерства сільського господарства УРСР – «Штучне осіменіння свиней (Фракційний метод)»⁴⁷ («Київнаукфільм», 1962 р., режисер М. Шабловський), Міністерства культури УРСР – «Обладнання відеосалонів»⁴⁸ («Київнаукфільм», 1988 р., режисер Ф. Городецький), Республіканського товариства порятунку на водах – «Оберігаючи життя людини»⁴⁹ («Київнаукфільм», 1988 р., режисер В. Фесенко) та ін.

Широкий, але спеціалізований, професійній аудиторії адресувалося науково-виробниче або техніко-пропагандистське кіно. Стрічки цієї

⁴² Васильков І. Искусство кинопопуляризации: очерки теории научно-популярного кино. Москва, 1982. 348 с.

⁴³ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 12423.

⁴⁴ Там само. Од. обл. 12422.

⁴⁵ Там само. Од. обл. 6809.

⁴⁶ Там само. Од. обл. 3242.

⁴⁷ Там само. Од. обл. 12099.

⁴⁸ Там само. Од. обл. 12630.

⁴⁹ Там само. Од. обл. 12603.

видової групи, створені переважно в жанрі науково-публіцистичного нарису, розповідають про наукові винаходи і впровадження їх у виробництво. В архівній колекції представлені фільми (понад 400 од. обл.), що стосуються різних галузей промисловості, охорони здоров'я та сільського господарства, наприклад, «Тканинна терапія»⁵⁰ («Київнаукфільм», 1951 р., режисер М. Грачов), фільм про лікування очних і шкірних захворювань за допомогою тканинної терапії, методом, розробленим академіком АН УРСР В. Філатовим; «Замість крові»⁵¹ («Київнаукфільм», 1961 р., режисер Є. Григорович), стрічка розповідає про випробовування та промислове виробництво кровозамінника – препарату БК-8, створеного вченими Інституту біохімії АН УРС. Про використання у медицині, народному господарстві, космонавтиці різних видів біоманіпуляторів йдеться у фільмі «Біотоки наказують»⁵² («Київнаукфільм», 1970 р., режисер Р. Плахов-Модестов). «Електрошлаковий переплав»⁵³ («Київнаукфільм», 1965 р., режисер Т. Ярошевич), «Механізоване зварювання під водою»⁵⁴ («Київнаукфільм», 1975 р., режисер А. Серебреников) – фільми про наукові дослідження та впровадження у виробництво нових методів електрошлакового зварювання та електрозварювання під водою, розроблених в Інституті електрозварювання імені Є. О. Патона АН УРСР. «Гнуті профілі проката»⁵⁵ («Укркінохроніка», 1965 р., режисер І. Лозянко) – про нову технологію холодно-го прокатування гнутих профілів металу, розроблену в Українському науково-дослідному інституті металів (м. Харків), та її впровадження у виробництво на заводах «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя) і «Ташавтомат» (м. Ташкент). Про розроблення та застосування автоматизованої системи управління виробничими процесами на підприємствах народного господарства України йдеться у стрічці «Рішення пропонує АСУ»⁵⁶ («Київнаукфільм», 1971 р., режисер О. Лізунов). Одним із прикладів висвітлення сільськогосподарської тематики (представлення нових технологій вирощування і збирання врожаю, новинок техніки, виведення нових сортів с/г культур та порід тварин) у науково-виробничій документалістиці є фільми «Нове у виробництві цукрового буряка»⁵⁷ («Укркінохроніка», 1964 р., режисер Л. Хазанкіна), «Широкозахватні жатки в Україні»⁵⁸ («Укркінохроніка», 1964 р., режисер

⁵⁰ Там само. Од. обл. 2892.

⁵¹ Там само. Од. обл. 4368.

⁵² Там само. Од. обл. 5537.

⁵³ Там само. Од. обл. 4624.

⁵⁴ Там само. Од. обл. 4624.

⁵⁵ Там само. Од. обл. 3487.

⁵⁶ Там само. Од. обл. 5668.

⁵⁷ Там само. Од. обл. 3175.

⁵⁸ Там само. Од. обл. 2789.

Ю. Гричук), «Тритікале – нова зернова культура»⁵⁹ («Київнаукфільм», 1976 р., режисер Л. Островська) та ін.

Особлива роль у публічній презентації та поясненні теоретичних і прикладних проблем природничих, фізико-математичних, гуманітарних наук, наукових процесів, фактів і результатів досліджень, гіпотез та ідей відкриттів належить науково-популярному кіно, яке в загальному розумінні є розповіддю про мислительну діяльність людини та історію науки. Науково-популярне кіно – це своєрідний симбіоз науки і мистецтва, поєднання наукової ґрунтовності з захопливим зображенням. С. Тримбач визначає науково-популярне кіно як «вид кінематографа, в основі якого – вивчення, аналіз явищ природи та людського суспільства, відтворення процесів пізнання світу, що характеризують сучасну науку і техніку»⁶⁰. У роботі над матеріалом кінематографісти вдаються до загальнонаукових методів: аналізу, синтезу, дедукції, індукції, спостереження тощо. Складні наукові поняття, теорії та гіпотези у науково-популярному фільмі постають за допомогою звуко-зорових образів, що сприяє популяризації науки та поширенню наукових знань.

Масив науково-популярних фільмів у зібранні ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного становить близько 300 од. обл. Тематично він досить різноманітний. Тут висвітлюються: 1) відкриття в окремих галузях науки, наприклад, «Творці нових молекул»⁶¹ («Київнаукфільм», 1972 р., режисер Є. Григорович), здобутки в органічній хімії; «Інститут надії»⁶² («Київнаукфільм», 1974 р., режисер Ф. Соболев), нові досягнення в офтальмології; «Роздуми про допитливість»⁶³ («Київнаукфільм», 1969 р., режисер О. Ігішев), вивчення процесів пізнання як основи навчання; 2) виникнення і розвиток нових технологій та наукових галузей, наприклад, «Наука про привиди»⁶⁴ («Київнаукфільм», 1969 р., режисер С. Шульман), «Привиди служать людям»⁶⁵ («Київнаукфільм», 1976 р., режисер С. Шульман) – про розвиток голографії; «За законами ергономіки»⁶⁶ («Київнаукфільм», 1973 р., режисер В. Ісаєнко) – про історію ергономіки; 3) незвичайні явища, властивості, факти, наукові теорії та гіпотези, наприклад, «Шукаю силу, що керує світами»⁶⁷ («Київнаукфільм», 1973 р., режисер М. Грачов) – розкриваються таємниці сили гравітації;

⁵⁹ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 6997.

⁶⁰ Тримбач С. В. Кіно науково-популярне // Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=6928 (дата звернення: 10.02.2020).

⁶¹ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 5529.

⁶² Там само. Од. обл. 6810.

⁶³ Там само. Од. обл. 4894.

⁶⁴ Там само. Од. обл. 4892.

⁶⁵ Там само. Од. обл. 6998.

⁶⁶ Там само. Од. обл. 6761.

⁶⁷ Там само. Од. обл. 6765.

«Гіпноз»⁶⁸ («Київнаукфільм», 1973 р., режисер С. Шульман) – фільм про фізіологічну основу гіпнозу, його основні фази, функціональні зрушення, які відбуваються в організмі під його впливом; «Індійські його, хто вони?»⁶⁹ («Київнаукфільм», 1970 р., режисер А. Серебренников), розповідається про давньоіндійське вчення і метод керування психікою та фізіологією людини; «Наука про випадкове»⁷⁰ («Київнаукфільм», 1966 р., режисер С. Шульман) – про теорію ймовірності. Ці тематичні напрями жанрово реалізуються переважно у фільмах-нарисах, оскільки кінонарис є «межовим жанром, десть між дослідженням і розповіддю»⁷¹. В наративі «наукових» кінонарисів для популяризації інформації використовуються різні типи оповіді та зйомки: розповідь, роздум, опис, зйомка прямою і прихованою камерою, мікрозйомка, моделювання.

У жанрі фільму-портрета представлено життя та діяльність визначних вітчизняних вчених, наприклад, «Мости крізь час»⁷² («Київнаукфільм», 1969 р., режисер І. Естрін), «Сім'я вчених»⁷³ («Київнаукфільм», 1971 р., режисер І. Естрін), присвячені Є. Патону та Б. Патону; «Я — кібернетик»⁷⁴ («Київнаукфільм», 1970 р., режисер К. Самофалова), про В. Глушкова; «Микола Амосов»⁷⁵ («Київнаукфільм», 1971 р., режисер Т. Золосєв), «20 років по тому. Зустріч з Амосовим»⁷⁶ («Київнаукфільм», 1989 р., режисер Т. Золосєв); «Данило Заболотний»⁷⁷ («Київнаукфільм», 1975 р., режисер М. Лінійчук); «Академік Ремесло»⁷⁸ («Київнаукфільм», 1977 р., режисер Л. Островська); «Сади Смиренка»⁷⁹ («Укркінохроніка», 1986 р., режисер В. Шестопалова) та ін.

Фільми-портрети володіють значним інформаційним потенціалом, фіксують і зберігають образ ученого в динамічній візуальній і звуковій формі (у деяких стрічках монолог героя стає головним структуруючим елементом фільму), включають багатого іконографічного матеріалу, прямих репортажних зйомок у робочому і приватному просторі, свідчень, роздумів і спогадів колег, архівні документи. Фільми-портрети справляють враження реального знайомства, нехай і за допомогою кіно- чи телеекрана.

⁶⁸ Там само. Од. обл. 6763.

⁶⁹ Там само. Од. обл. 5671.

⁷⁰ Там само. Од. обл. 4640.

⁷¹ *Прожико Г. С.* Жанры в советском документальном кино 60–70-х годов: учеб. пособие. Москва, 1980. С. 28.

⁷² ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 4943.

⁷³ Там само. Од. обл. 5546.

⁷⁴ Там само. Од. обл. 4530.

⁷⁵ Там само. Од. обл. 5522.

⁷⁶ Там само. Од. обл. 11272.

⁷⁷ Там само. Од. обл. 6290.

⁷⁸ Там само. Од. обл. 7513.

⁷⁹ Там само. Од. обл. 10306.

Окреме місце не лише в архівному зібранні, а й загалом в історії українського науково-популярного кіно посідають фільми-дослідження. Насамперед, це – роботи режисера Київської кіностудії науково-популярних фільмів Ф. Соболева. Погляди кінознавців⁸⁰ збігаються в тому, що саме з його стрічок другої половини 1960–1970-х років розпочався новий етап у розвитку науково-популярного кіно, а «Київнаукфільм» завдяки роботам Ф. Соболева став відомим далеко за межами колишнього СРСР. Як зазначає дослідниця творчості митця З. Фурманова, «він явно прагнув до оновлення традиційної мови наукового екрана, котрий застоявся на ілюстративно-просвітницькому рубежі. Його відрізняв нестандартний погляд на поетику наукового кіно, яка потребувала активного перегляду. Новатор, порушник спокою жив у Соболеві завжди і постійно. Час же сприяв прояву цих якостей»⁸¹.

У Ф. Соболева драматургію стрічки становить власне науковий експеримент. Режисер не просто фіксує на плівку проведення вченими експериментів, а «ставить» експеримент під час зйомки, а потім за допомогою монтажних прийомів посилює його наочність і зрозумілість. Експеримент відбувається на екрані. На очах глядачів проходить процес наукового дослідження, і вони стають його співучасниками, досягають нові істини. «Відкритий науковий експеримент, поставлений з орієнтацією на кінозйомку і на обов'язкове співпереживання, співроздум, дотичність до його ходу, є своєрідним сюжетом всіх фільмів Ф. М. Соболева про науку, їх драматичною і видовищною першоосною. Об'єктивні, начебто абсолютно позаемоційні факти науки усвідомлювалися ним у всіх їх чуттєвій, душевній напруженості. Через неї і відкривалися: він зумів пережити їх як факти особистого людського життя. Він і нам, глядачам, дав і продовжує давати таку можливість»⁸². Режисер завжди сам перебував на позиції дослідника і водночас учасника експерименту, бо для нього «[...] науковий фільм – це перш за все власне відкриття, яке здійснюється для мене особисто, я його повинен прожити, інакше фільм у мене буде тільки інформаційний»⁸³. Від стрічки до стрічки він створює, удосконалює і відпрацьовує методику проведення наукового експерименту перед камерою, ускладнює завдання, які потрібно вирішити. Вражаючим залишається масштаб проведеної роботи і метраж відзнятого матеріалу до кожного фільму. Так, у процесі

⁸⁰ Загданський Є. П. Фільми, образи і формули. Київ, 1970. 192 с.; Гурова Л. Л. Кино о науке. Москва, 1980. 112 с.; Тримбач С. В. Кроки за горизонт. 85 літ тому народився Фелікс Соболев. URL: kinoduk.com (дата звернення: 18.04.2020).

⁸¹ Фурманова З. Шаги за горизонт: фильмы о науке кинорежиссера Феликса Соболева. Москва, 1987. С. 21.

⁸² Там само. С. 23.

⁸³ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 12090.

зйомок першого фільму-дослідження Ф. Соболева «Мова тварин», («Київнаукфільм», 1967 р., оператор Л. Прядкін, автор сценарію Ю. Аліков) проведено понад 80 комплексних біологічних експериментів, зафільмовано 120 видів тварин⁸⁴.

Окрім революції на рівні кіномови науково-популярного кінематографа, Ф. Соболеву вдалося повернути інтенції наукового кіно від традиційних (надання відповідей на питання, пояснення фактів) до незвичних на той час: озвучення питань, стимулювання до пізнання, спонукання глядача до роздуму, сумніву, дискусії, формування власної точки зору. За словами режисера, його фільми «... програмно тривожили почуття і думки поважної публіки. В них не було ніяких смислових спрощень, ніякої полегшеної чи натужної підгонки складного матеріалу науки під зручний, легко споживаний результат. Більш того – у них було щось із нерозшифрованого до кінця самою наукою. Були нерозгадані таємниці»⁸⁵. Ф. Соболев здійснив також прорив і в тематичній площині, порушивши питання про різні форми і способи комунікації та когнітивні здібності тварин («Мова тварин»⁸⁶, 1967 р., «Чи думають тварини?»⁸⁷, 1970 р.; механізми функціонування культурної пам'яті («Біля джерел людства», 1976 р.⁸⁸); взаємодії особистості з колективом («Я та інші»⁸⁹, 1971 р.); приховані можливості людського організму, феноменальні здібності людини («Сім кроків за горизонт»⁹⁰, 1968 р.), «Дерзайте, ви – талановиті»⁹¹, 1979 р., «Коли зникають бар'єри»⁹², 1980 р.). Стрічки Ф. Соболева вивели на екран людину як об'єкт наукового вивчення.

Проблеми й наукові пошуки соціальної психології, експериментальної соціології, різних галузей гуманітаристики знайшли відгук у роботах однодумців, учнів, послідовників Ф. Соболева. Класичними фільмами-дослідженнями стали також стрічки «Контакти»⁹³ («Київнаукфільм», 1976 р., режисер В. Олендер), «Метаморфози»⁹⁴ («Київнаукфільм», 1979 р., режисер А. Борсюк).

Кінодокументи є важливими свідками і свідченнями про час свого створення і дають безцінний матеріал для його розуміння. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного зберігає значний різновидовий та різножанровий документний масив наукового кіно широкої тематики,

⁸⁴ Фурманова З. Зазнач. твір. С. 26.

⁸⁵ Цит. за Фурманова З. Зазнач. твір. С. 38.

⁸⁶ ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 4934.

⁸⁷ Там само. Од. обл. 6951.

⁸⁸ Там само. Од. обл. 7236.

⁸⁹ Там само. Од. обл. 5676.

⁹⁰ Там само. Од. обл. 4942.

⁹¹ Там само. Од. обл. 5523.

⁹² Там само. Од. обл. 12093.

⁹³ Там само. Од. обл. 7242.

⁹⁴ Там само. Од. обл. 7555.

котрий може бути ґрунтовною базою для вивчення історії науки і техніки в різні десятиріччя ХХ ст., а також цінним інформаційним ресурсом для дослідження ступеня репрезентації наукової тематики на екрані, розвитку науково-виробничого і науково-популярного кіно в Україні, експериментальних пошуків представників «київської школи наукового кіно» та загалом візуальної культури минулого століття. Залучення аудіовізуальних документів, співставлення їх з іншими архівними документами сприятимуть більш повному і глибокому осмисленню різних історичних процесів.

REFERENCES

1. Bezklubenko, S. D. (2007). Yak robytsia film (vydy i zhanry) [How a film is made (kinds and genres)]. *Pytannya kulturolohiyi: Zbirnyk naukovykh prac*, 23, 160–169. [in Ukrainian].
2. Briukhovetska, L. (2018). Perervanyi polit. Ukrainske kino chasiv VUFKU: sprobа rekonstrukcii [The interrupted flight. Ukrainian cinema from the times of VUFKU: reconstruction attempt]. Kyiv: Vydavnychyj dim «Kyivo-Mohylianska Akademiia». [in Ukrainian].
3. Eitzen, D. (1995) When Is a Documentary?: Documentary as a Mode of Reception. *Cinema Journal*, Vol. 35, 1 (Autumn), 81–102. Retrieved January 12, 2020, from <http://www.semanticscholar.org> [in English].
4. Furmanova, Z. (1987). *Shagi za gorizont: filmy o nauke kinorezhissera Feliksa Soboleva* [Steps across horizon: director Feliks Sobolev's films about science]. Moskva: Sojuz kinematografistov SSSR. [in Russian].
5. Gurova, L. L. (1980). Kino o nauke [Cinema about science]. Moskva: VGIK. [in Russian].
6. Hoseyko, L. (2005). Istoriiа ukrainskoho kinematohrafa. 1896–1995 [History of the Ukrainian cinematography. 1896–1995]. (S. Dovhaniuk, Trans., V. Vojtenko, Ed.). Kyiv: KINO-KOLO. [in Ukrainian].
7. Kareva, I. O. (1986). *Lyudyna nauky na ekrani* [On-screen science person]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Kasian, L. H. (2018). Audiovizualni dokumenty u protcesi formuvanna istorichnoi pamiaty [Audiovisual documents in the process of historical memory formation]. *Arkhivy Ukrainy*, 5, 91–99. [in Ukrainian].
9. Kasian, L. H. (2014). Audiovizualni dokumenty yak dzherelo vyvchennya istorii ukrainskoho teatru XX stolittya [Audiovisual documents as a source for studying Ukrainian theatre of the 20th century]. *Arkhivy Ukrainy*, 3, 158–169. [in Ukrainian].
10. Kasian, L. (2016). Dzherelnyj potencial audiovizualnyh dokumentiv u doslidzhenni kulturno-hromadskoi ta literaturnoi diialnosti P. H. Tychyny [Source potential of audiovisual documents in terms of the research on P. H. Tychyna's cultural, public and literary activity]. *Siveryanskyj litopys*, 1, 115–121. [in Ukrainian].
11. Kasian, L. H. (2019). Fonodokumenty z istorii ukrainskoho ta zarubizhnoho teatralnogo mystectva v arkhivnij kolekcii CDKFFA Ukrainy imeni H. S. Pshenychnoho [Phonodocuments on the history of Ukrainian and foreign

theatrical art based on the archival collection of the Central State Archives of Cinema, Photo and Audio Records of 12. Ukraine named after H. S. Pshenychny]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 150–162. [in Ukrainian].

12. Kobelkova, L. A. (1998). K voprosu ob analize informacionnogo potentsiala audiovizualnykh dokumentov [On the question of informational potential analysis of audiovisual documents]. *Vestnik arhivista*, 2, 74–79. [in Russian].

13. Konyk, A. (2012). Istorichna pamiat yak komunikativnyj concept. [Historical memory as a communicative concept]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universitetu im. I. Franka. Seriya zhurnalistyka*, 33, 112–116. [in Ukrainian].

14. Kovalska, L. A. (2012). Kinodzherelnyj masyv yak audiovizualne svidchennya partyzansko-pidpilnoyi borotby 1941–1945 rr. [Cinema source array as an audiovisual evidence of the partisan and underground struggle of 1941–1945]. *Istorychni zapysky*, 33, 97–100. [in Ukrainian].

15. Kovalska, L. A. (2013). Specyfika analizu teledokumentalistyky yak dzherela z istoriyi Ruh Oporu v roky Velykoyi Vitchyznyanoi vijny [The analysis specifics of TV documentary films as the sources on the history of the Resistance movement during the Great Patriotic War]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennya*, 1(51), 40–45. [in Ukrainian].

16. Magidov, V. M. (1992). Kinofotofonodokumenty kak istoricheskij istochnik [Cinema, photo and audio records as the historical source]. *Otechestvennaja istorija*, 5, 104–116. [in Russian].

17. Magidov, V. M. (2005). *Kinofotofonodokumenty v kontekste istoricheskogo znaniya* [Cinema, photo and audio records in terms of historical knowledge]. Moskva: RGGU. [in Russian].

18. Mazur, L. N. (2015). Vizualizaciia istorii: novyj povorot v razvitii istoricheskogo poznaniya [History visualization: new turn in the development of historical perception]. *Quaestio Rossica*, 3, 160–178. [in Russian].

19. Naumova, L. (2014). Umovy vynyknennya ukrainskoho natsionalnoho kinematohrafa i diialnist VUFKU [Conditions for the establishment of the Ukrainian national cinematography and the activities of All-Ukrainian Photo Cinema Administration]. *Naukovyj Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universitetu kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho*, 15, 152–160. [in Ukrainian].

20. Osnovni napryamky diyalnosti VUFKU [Main directions of the All-Ukrainian Photo Cinema Administration activity]. Retrieved March 12, 2020, from <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].

21. Ovsiyuk, O. (2017). Kartohrafiya i hronolohia stolychnoho sinematohrafa: kyivske kino pershoi polovyny XX stolittia [Cartography and chronology of the capital cinematography: cinema in Kyiv throughout the first half of the 20th century]. *Ukraina Moderna*. Retrieved March 12, 2020, from <http://uamoderna.com/md/ovsiuk-cinema> [in Ukrainian].

22. Prozhiko, G. S. (1980). *Zhanry v sovetskom dokumentalnom kino 60–70-h godov: uchebnoe posobie* [Genres of the Soviet documentary films of the 1960s–1970s: study guide]. Moskva: VGIK. [in Russian].

23. Roslyak, R. V. (2014). Thematychnye planuvannya v ukrainskij kinematografii doby VUFKU [Thematic planning of Ukrainian cinematography in the period of All-Ukrainian Photo Cinema Administration]. *Naukovyj Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universitetu kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho*, 15, 167–172. [in Ukrainian].

24. Seksenbaeva, G. A. (2011). *Kinofonofotodokumenty kak istoricheskij istochnik: uchebnoe posobie* [Cinema, photo and audio records as the historical source: study guide]. Almaty. [in Russian].
25. Trymbach, S. V. (n.d.) Kino naukovu-populiarne. In *Encyklopediya suchasnoyi Ukrainy* [Popular science cinema. In Encyclopedia of modern Ukraine]. Retrieved February 10, 2020, from http://esu.com.ua/search_articles.php?id=6928 [in Ukrainian].
26. Trymbach, S. V. (n.d.). *Kroky za horyzont. 85 lit tomu narodivsya Feliks Sobolev* [Steps across horizon. 85 years ago Feliks Sobolev was born]. Retrieved April 18, 2020, from kinoduk.com [in Ukrainian].
27. Vasilkov, I. (1982). *Iskusstvo kinopopularizacii: ocherki teorii nauchno-populjarnogo kino* [The art of movie popularization: analytical review on the theory of popular science cinema]. Moskva: VGIK. [in Russian].
28. Venhrynovych, O. B. (2015). «Naukove kino» yak osoblyva haluz ekrannoho mystectva [«Scientific cinema» as a special branch of the on-screen art]. Visnyk KNUKiM. *Seriya mystectvoznavstvo*, 32, 21–26. [in Ukrainian].
29. Yemelianova, T. O. (2019). Formuvannya arkhivnyh audiovizualnyh kolekcij: novitni tendencii ta vyklyky rozvytku [The formation of archival audiovisual collections: current trends and development challenges]. *Arkhivy Ukrainy*, 3, 100–112. [in Ukrainian].
30. Yemelianova, T. O. (2015). Ukrainske dokumentalne kino druhoi polovyny 1960-h – seredyny 1980-h rokiv (arkhivnoznachcho-dzhereloznavchyj aspekt) [Ukrainian documentaries of the second half of the 1960s – in the middle of the 1980s (archival and source aspect)]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 192–201. [in Ukrainian].
31. Zahdansky, Ye. P. (1970). *Filmy, obrazy i formuly* [Films, images and formulas]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
32. Zahdansky, Ye. P. (1980). Kyivska kinostudiia naukovu-populiarnykh filmiv. In *Ukrainska radianska encyklopediya* [Kyiv film studio of documentary films. In Ukrainian Soviet Encyclopedia] (Vol 5, 2nd ed.). [in Ukrainian].

Liudmyla Kasian

Leading Researcher of
Sector of Publication of Documents,
Central State Archives of Cinema, Audio and
Visual Documents of Ukraine
named after H. Pshenychny
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0400-7245>

**SCIENTIFIC FILM DOCUMENTARY IN THE COLLECTION
OF THE CENTRAL STATE ARCHIVES OF CINEMA,
AUDIO AND VISUAL DOCUMENTS OF UKRAINE
NAMED AFTER H. PSHENYCHNY**

Abstract. Recently, there has been a steady increase in the interest of specialists in various fields in audiovisual documents and archival collections, as they are a kind of repository of semantic and figurative information, and their involvement in

comprehensive research allows more objective tracking of historical phenomena and processes. **The purpose** of the study is to analyze the genre spectrum, topics, content and information potential of audiovisual documents of the Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. Pshenychny, devoted to the development of science and scientific cinema of the 20th century. **Research methods.** The basis of the study are theoretical developments and concepts of foreign and domestic scholars in the field of archival science, film studies, source studies. The work is carried out using general scientific methods of analysis and synthesis based on the principles of historicism and objectivity. Methods of source criticism, chronological, systemic, typological analysis, structural and functional were also used in covering the topic. **Scientific novelty.** The problem of using audiovisual documents as historical sources is increasingly coming to the center of domestic and foreign scientific discourse. Audiovisual documents of the Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. Pshenychny, devoted to the development of science and scientific cinema of the 20th century, were not the subject of a separate independent study; the composition of the archival «scientific» film collection is presented for the first time. **Prospects for further research.** A detailed study of individual audiovisual documents and thematic groups of documents from the collection of the Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. Pshenychny, comparing them with other archival documents will contribute to a more complete and in-depth understanding of various phenomena and processes. **Conclusions.** The Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. Pshenychny preserves a significant variety of documentaries of «scientific cinema», which can be a solid basis for studying the history of science and technology in different decades of the 20th century in Ukraine and for representations of scientific topics on the screen.

Key words: The Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. Pshenychny; documentary film; science film; audiovisual documents; film collection; informational potential.